

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ
ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 340.12

В. І. ТИМОШЕНКО

**СОЦІАЛЬНА СУТНІСТЬ ЗЛОЧИННОСТІ
І ЗЛОЧИНУ У ВЧЕННІ Г. ТАРДА
(З ІСТОРІЇ ПОЛІТИЧНОЇ І ПРАВОВОЇ ДУМКИ)**

Розглядається вчення французького соціолога і кримінолога Г. Тарда, який досліджував злочин і злочинність у взаємозв'язку з еволюцією суспільства та суспільних відносин, акцентував увагу на вивченні особистості злочинця та причин злочину. Висвітлюються обґрунтовані Г. Тардом «закони наслідування», звертається увага на особливості поведінки натовпу, визначені Г. Тардом. Порушується проблема нейтралізації злочинності.

Ключові слова: злочин, злочинність, наслідування, суспільство, натовп.

Тимошенко В. И. Социальная сущность преступности и преступления в учении Г. Тарда (Из истории политической и правовой мысли)

Рассматривается учение французского социолога и криминолога Г. Тарда, который исследовал преступление и преступность во взаимосвязи с эволюцией общества и общественных отношений, акцентировал внимание на изучении личности преступника и причин преступления. Освещаются обоснованные Г. Тардом «законы подражания», обращается внимание на особенности по-

---

© ТИМОШЕНКО Віра Іванівна – доктор юридичних наук, професор, академік АН ВО України, головний науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ

ведения толпы, отмеченные Г. Тардом. Поднимается проблема нейтрализации преступности.

Ключевые слова: преступление, преступность, подражание, общество, толпа.

Tymoshenko Vira. The social essence of criminality and crime in the doctrine of Gabriel Tarde (From the history of political and legal research)

The article considers the doctrine of a French sociologist and criminologist Gabriel Tarde, who studied crime and criminality in their interrelation with the evolution of the society and social relations, and focused attention on studying the criminal's personality and reasons for crime. 'Laws of imitation' substantiated by Gabriel Tarde are highlighted, more attention is paid to peculiarities of crowd behavior in the light of Gabriel Tarde's theories, and the issue of neutralizing crime is discussed.

Keywords: crime, criminality, imitation, society, crowd.

Наша держава нині переживає складні часи. Політична та економічна система України виявилась малоефективною, якщо оцінювати її з точки зору наявності умов для демократичного розвитку суспільства, для скорочення відставання від розвинутих країн світу. Причиною цього є відсутність інституційних та структурних реформ, які були успішно реалізовані іншими країнами. Сьогодні Україна має ряд викликів, кожен з яких можна назвати історичним за масштабами та значенням для майбутньої долі держави. Першість серед соціальних проблем, які виникли останнім часом в Україні, займає війна на сході країни, невдалі або незавершені реформи в усіх сферах суспільного життя, повна підпорядкованість основних ресурсів держави меншості, ігнорування соціальних проблем більшості, економічна криза, девальвація національної валюти, безробіття, зубожіння населення, корупція, – все це стимулює катастрофічне зростання злочинності. Особливу небезпеку складає корупція, що набула надзвичайного поширення. Вона перешкоджає проведенню соціально-економічного реформування, дискредитує не лише державні інститути в очах населення, а й нашу державність перед світовою спільнотою. Корупція впливає на правосвідомість населення, деформує її, тим самим стимулює злочинність.

Нині криміногенна ситуація є надто тривожною, громадяни виявились беззахисними перед криміналітетом. Масштаби цієї проблеми вже свідчать про реальну загрозу національній безпеці.

Успіхи у боротьбі зі злочинністю, безумовно, багато в чому залежать від ефективної діяльності держави і правоохоронних органів. Разом з тим вирішення цього завдання неможливе без виявлення соціальної сутності злочинності. Адже для того, щоб ефективно боротись з явищем, необхідно знати його сутність і причини виникнення.

Злочинність, як відомо, є історично мінливе, соціальне та кримінально-правове явище, що являє собою сукупність (систему) злочинів, скоєних у відповідній державі (регіоні) за той чи інший період часу. Головною, найбільш суттєвою ознакою в цьому визначенні є сукупність, сума злочинів. Злочинність породжується соціальними явищами і процесами, проявляється в масштабі всього суспільства, найповніше виявляє себе через масу злочинів.

Поняття ж злочину держава визначає у кримінальному законі. Так, згідно ч.1 ст.11 Кримінального кодексу України, злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. Злочин – це завжди винне діяння осудного суб'єкта, який досяг певного віку, в якому він може усвідомлювати значення своїх вчинків і керувати ними. У сучасній науковій літературі також сформульовано загальносоціальне поняття злочину, який пропонується розглядати як загрозливе для соціальної системи порушення норм, найбільш важливих для суспільства, що тягне за собою відповідну реакцію з боку держави і суспільства. Втіленням такої реакції є покарання¹.

Дії людини, у тому числі її протиправна поведінка, значною мірою визначаються структурою особистості індивіда². Особистість є результатом складного процесу, в якому соціальне проявляється через внутрішні умови, біологічну природу людини. При цьому провідну роль відіграють соціальні засади, зокрема ті соціальні відносини, які властиві даному суспільству і входять у зміст особистості³. Злочинна поведінка не є лише результатом негативних впливів зовнішнього середовища на людину. У злочинній поведінці відображені і генетично зумовлені задатки і схильності, темперамент, характер і т.п. Зовнішні умови не прямо породжують злочинну поведінку. Вони зумовлюють внутрішній, духовний світ, психологію особистості, що, у свою чергу, стає самостійним і активним фактором, який опосередковує наступні впливи соціаль-

ного середовища на неї. Існує думка, що людина завдяки своїй духовності являє собою не лише істоту одиничну, вона також є індивідуальним втіленням загального. Звідси, на думку Л.В.Кондратюка, випливає, що все людство виявляється злочинним навіть тоді, коли злочин вчинив лише один його представник⁴. Виходячи із того, що людина є істотою не лише соціальною, але й духовною, Л.В.Кондратюк дійшов висновку, що підстави злочинної поведінки приховані в природі людини і не можуть бути зведені до суми зовнішніх умов.

Цікаві думки з цього приводу було висловлено нашими попередниками, відомими вченими-юристами, соціологами, чий досвід і наукові здобутки заслуговують на увагу. Адже дослідження та критичний аналіз ідей мислителів минулого допомагає краще зрозуміти і вирішити проблеми сьогодення. Одним із таких мислителів є Жан Габріель Тард (Tarde, Jean-Gabriel) (12.03.1843, Сарла – 13.05.1904, Париж) – французький соціолог і кримінолог, один із засновників суб'єктивно-психологічного напрямку в західній соціології.

Визнання у науковому світі Г.Тарду принесли його праці: «Les lois de l'imitation» (1890, «Закони наслідування»), «La foule criminelle» (1892, «Злочинний натовп»), «Logique sociale» (1895, «Соціальна логіка»), «La criminalité comparée» (1886, «Порівняльна злочинність»), «L'opinion et la foule» (1901, «Думка і натовп»), «Le contrevenant et l'infraction» (1906, «Злочинець і злочин»). Основна кримінологічна праця Г.Тарда – «La philosophie de la peine» (1890, «Філософія покарання»), в якій автор вдався до спроби розробити філософсько-психологічні основи притягнення до відповідальності.

Будучи прихильником соціологічного позитивізму, Г. Тард розглядав злочин і злочинність в історичному розвитку, у взаємозв'язку з еволюцією суспільства та суспільних відносин, акцентував увагу на вивченні особистості злочинця. Наголошував, що покарання злочинця полягає не у відплаті злом за зло, не в охороні права як вищої цінності, не у відновленні стабільності права, а в забезпеченні громадської безпеки, запобіганні злочинам, соціальному захисті від них. Основним критерієм, яким необхідно керуватися для досягнення цілей покарання, на його думку є особистість злочинця.

Г. Тард розробив соціально-психологічну теорію соціалізації особистості, що засновується на обґрунтованих ним «законах наслідування». Цю теорію було закладено в основу багатьох наукових підходів соціології, соціальної психології і кримінології ХХ ст. Могутньою, підсвідомою і таємничою рушійною силою, що лежить в основі всієї діяльності суспільства, включаючи й злочинність, є, за переконанням Г. Тарда, наслідування. Наслідування – це соціальна форма руху, завдяки якій думка передається від одного мозку до іншого. Чим ближче люди сходяться один з одним, тим більше вони один одного наслідують. Згідно Г. Тарду, суспільство є наслідуванням, оскільки лише завдяки наслідуванню воно підтримує свою цілісність. Зміни у суспільстві відбуваються з появою і поширенням ідей, відкриттів та винаходів і, як наслідок, зміною орієнтирів для наслідування. Вчений розглядав суспільство як сукупність однотипних, повторюваних дій індивідів. Аналізуючи механізм впливу середовища на особистість, дійшов висновку, що елементарний соціальний факт міститься не в межах одного мозку, а в зіткненні кількох. За словами С.М. Іншакова, характерною моделлю соціального у вченні Г. Тарда є взаємодія двох індивідів, один із яких наслідує іншого. У одному і тому ж суспільному середовищі накопичення соціальних впливів буває дуже різним: в одних переважає моральне запозичення від чесних людей, інші прагнуть наслідувати людей з вадами або злочинців. Тому, перш ніж намагатися зробити людину доброю, необхідно домогтися, щоб вона сама виявила бажання стати доброю, щоб це відповідало її інтересам. Досліджуючи при цьому логічні і нелогічні способи впливу, Г. Тард встановив, що особливу роль в якості каналів впливу відіграють такі соціальні процеси і явища, як мода, релігія, мистецтво, традиції, звичаї, моральність, право, наука, промисловість. Соціальне життя він розглядав як мінливий розподіл вірувань і бажань, які розповсюджуються за вказаними каналами⁵. Відповідно право – не більше ніж один із видів схильності людини до наслідування. Сучасні дослідники вважають недоліком теорії наслідування те, що в ній акт поведінки виводиться із усвідомленого мотиву, в той час як засвоєння нового зразка діянь починається найчастіше із зовнішніх, поверхових ознак, а вже потім свідомість додається до сформованого стереотипу дій.

До найбільш вдалих кримінологічних додатків «законів наслідування» Г. Тарда сучасна наука відносить його психологічні дослідження міжособистісної взаємодії у груповій злочинності: від простих форм співучасті до мафії і злочинів натовпу. Г. Тард приділяв велику увагу особливостям групової поведінки. Вважав, що в основі психологічної єдності натовпу лежить у першу чергу фізичний контакт, у натовпі особистість нівелюється. Характерними рисами представників натовпу називав: егоїзм, віру, пристрасть, наявність мети, «колективне самолюбство», односторонню наслідуваність, що позбавлена раціональності, дратівливість. Акцентуючи увагу на підвищеній схильності натовпу до правопорушень, Г. Тард піддавав сумніву його право на здійснення верховної політичної влади. Такий висновок відповідає його теоретичній передумові, що «у моральному і розумовому відношенні люди в натовпі стоять нижче, ніж будучи ізольовані», і, отже, «англієць, поза всяким сумнівом, незрівнянно більш прямий, чесний і шляхетний, ніж сама Англія»⁶. Більше того, для французького соціолога будь-які політичні рішення натовпу первинно неадекватні внаслідок міфологічності його свідомості. «Як міські, так і сільські натовпи однаково схильні до манії переслідування, величч, розумових галюцинацій», – писав він. Звідси випливає політичний висновок вченого, що «ніколи колективний розум, що виявляється в парламентах і конгресах, не може впоратися з розумом самого посереднього з членів, що складають ці установи». Якщо ж колективний розум стоїть нижче розуму індивідуального, якщо він є більш злочинним, то чи може маса визначати життя такого складного організму як політичні інститути. Такий контекст істотно коригує негативне ставлення французького мислителя до будь-яких масових рухів, насамперед до Великої Французької революції. Очевидно, в його основі лежало не тільки (і навіть не стільки) просте неприйняття революційного терору, скільки заперечення самої можливості маси говорити від імені нації, а тим більше, приймати на цій основі нові закони⁷.

Г. Тард послідовно розглядав злочинність саме як соціальний феномен. Дійшов висновку, що злочинність визначається соціальною організацією і цілком відповідає їй. Цей висновок пронизує всі кримінологічні роботи Г. Тарда. Вчений певним чином

підтримував антропологічний напрям у кримінології, разом з тим досить скептично ставився до багатьох висновків антропологів. Г. Тард писав: «Я не бачив жодного антропологічного типу, який би завжди заслуговував епітета злочинця. Отже, завжди можна сказати, що, яким би ні був злочинець, за інших умов він, можливо, був би чесною людиною і навіть героєм». У результаті всебічного аналізу анатомічних, фізіологічних, психологічних особливостей злочинців Г. Тард робить висновок про те, що «його (злочину) походження насамперед історичне, його пояснення насамперед соціальне»⁸. На думку Г. Тарда, ніхто не народжується, щоб вбивати, спалювати, красти у свого ближнього. Але існує таке поняття, як природні нахили, природні впливи, що можуть призвести як до злочину, оскільки вони є формою соціального впливу, так і до злочинності.

Розмірковуючи про соціальну природу злочинів, у «Порівняльній злочинності» Г. Тард наводить поширені на той час погляди на причини, що викликають злочини (одні бачили їх у вроджених якостях людей, інші – в особливостях клімату, місця проживання). Посилаючись на дані статистики, за якими високий рівень злочинності переважає у регіонах Франції та Італії з найбільш прохолодним кліматом, він спростовує точку зору, що жаркий клімат підсилює «жорстокі і криваві інстинкти». Г. Тард бере до уваги клімат, географічне положення, що нібито впливає на деяке «непряме збудження пристрастей», але вирішальну роль відводить «висоті цивілізації», яка «має більш безпосередній вплив». На його думку, злочинність у холодних гірських місцевостях вище, оскільки «гірські місцевості найменш цивілізовані».

Злочин, за Г. Тардом, являє собою окремий різновид поведінки, в основі якої лежать загальні закономірності людської активності. Цей висновок він обґрунтував у роботі «Злочинець і злочин». Чим більше людина відчуває, або вважає себе такою, що відокремилась від собі подібних завдяки своєму падінню або моральній смерті, тим більше вона небезпечна. Г. Тард розробив теорію професійного злочинця. Злочин – це ремесло, професійна справа. Професійний злочинець набув спеціальні навички і прийоми. Він довго вчився, осягаючи свою професію. У злочинця-професіонала свій жаргон, по відношенню до своїх колег він

поводиться відповідно до свого статусу, визначеного неофіційним кодексом поведінки.

Злочинець, на думку Г. Тарда, – це людина, яку суспільство, якщо воно життєздатне і правильно організоване, буває вимушене видалити із свого середовища. Злочинець є продуктом настільки ж соціальним, наскільки й природним. Можна сказати, що це – соціальний експеримент. За його словами, багато хто з наших негідників і шахраїв ніколи б не вбили і не вкрали, якщо б народились багатими, якщо б на них не впливали розбещені товариші. Разом з тим можна припустити, що серед осіб, які переслідуються судами за злочини невеликої тяжкості, є дійсно дуже небезпечні люди. Г. Тард дійшов висновку, що «природний злочин» і природжена злочинність – це різні речі і перше не може слугувати поясненням для другого. Якщо припустити, що існують антисоціальні за своєю природою індивіди, то мабуть їх вроджена злочинність в інші часи, в іншому середовищі і за інших умов їх життя могла проявитися у формах, які досить відрізняються від тих, в яких вона проявилась нині. Існує дуже небагато людей, які завжди і всюди здатні здійснювати злочини. Так само мало таких, які ніколи і ніде не вчинили б злочин. Величезна більшість складається з таких осіб, які залишаються чесними завдяки милості долі, або з таких, кого підштовхнув до злочину збіг обставин. Схильність до злочину є характерною для одних так само, як чесність для інших. Перше і друге впливає з природи людини, яка зумовлює або не зумовлює злочин, залежно від того, за яких умов вона розвивається і проявляється зовні, поступово з'ясовуючись для самого індивіда і осіб, які його оточують⁹.

Цікавими є роздуми Г. Тарда щодо закономірностей впливу цивілізації і революції на злочинність. Відблиском цивілізації, на його думку, є праця, еміграція і колонізація. Відблиском же революції є політичне збудження, страйк, повстання і повна видозміна форм, надто швидке переміщення сільських жителів у міста, неочікувані невдачі, перехід від нічого до повної політичної влади і навпаки. Г. Тард впевнений, що злочинці з'являються саме серед декласованих елементів. Серед міських рецидивістів виявляється немало осіб, які емігрували «з полів» не для роботи, а для того, щоб нічого не робити. Серед псевдо банкрутів і шахраїв немало

осіб, які збагатились за один день, причому не завдяки праці, а спекуляції, грі і політикоманії. Ліберальна влада завжди дозволяла злочинності зростати, а влада авторитарна, коли починала розхитуватись, дозволяла їй міцнішати. Отже, на злочинність впливає не природа влади, а її міцність¹⁰.

Посилаючись на свої закони наслідування, Г. Тард стверджував, що «дерево злочинності» росте зверху вниз шляхом наслідування-моди. Інакше кажучи, правлячу еліту він вважав законодавцем моди у сфері злочинних діянь. З одного боку, окремі діяння еліти розцінюються суспільством як легалізовані злочини. З іншого боку, сама еліта вважає злочинними насамперед такі діяння, які загрожують її становищу¹¹.

Розглядаючи проблему нейтралізації злочинності, Г. Тард доволі скептично оцінював просвітницькі тези про те, що праця, загальний добробут і освіта можуть бути превентивними соціальними ліками від злочинності. Адже поширення освіти і накопичення багатства якраз сприяє появі нових можливостей для збагачення, у тому числі і незаконного. Низький матеріальний рівень, незабезпеченість дійсно ведуть до зростання майнових злочинів, але зростання матеріального достатку само собою викликає за відповідних соціальних умов ще більш крайні форми злочинності. Так, аналізуючи дані кримінальної статистики за 50 років (1830-1880), він писав: «Але особливо збільшилася жадібність, здається, разом зі збільшенням народного добробуту»¹². З таким припущенням важко сперечатись. Не злидні, а багатство породжує злочинність. Дійсно, чим більше є матеріальних цінностей, які можна вкрати, тим більше крадуть. Не кожному людину задовольняє роль спостерігача за добробутом інших. Зараз, нажаль, можемо спостерігати, що крадуть і в бідних і не лише цінності.

Г. Тард бачив шлях вирішення проблеми контролю злочинності у розширенні людського спілкування, в його глобалізації. Висновок досить оптимістичний. Не можна сказати, що він переконливо обґрунтований.

Важливою умовою профілактики злочинності він називав позитивну і конструктивну діяльність держави. Без сумніву, держава має виконувати свої функції як у сфері безпеки і правопорядку, так і в соціальній сфері. У боротьбі зі злочинністю ефективним може

бути лише комплексний вплив на всі сфери суспільного життя. Чим більше держава самоусувається від виконання своїх функцій, тим більш сприятливі умови для злочинності. Саме бездіяльність держави є основною детермінантою злочинності.

1. *Медведева М.А.* Социальная сущность наказания: автореф. дис. ... канд.филос.наук: 09.00.11; Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Башкирский государственный педагогический университет им. М. Акмуллы». Уфа, 2009. URL: <http://chelovek-nauka.com/sotsialnaya-suschnost-nakazaniya#ixzz4QSAjxmj> 2. *Фром Э.* Бегство от свободы / пер. с англ. / общ. ред. П.С. Гуревича. Москва: Изд. группа «Прогресс», 1995. С. 234. 3. *Костицкий М.В.* Факторы, що характеризують особу злочинця // Філософські та психологічні проблеми юриспруденції: вибрані наук. пр. М.В.Костицкий; відп. ред. Н.В.Кушакова-Костицька. Чернівці: Рута, 2009. Кн. I. С.308. 4. *Кондратюк Л.В.* Антропология преступления (микрoкриминалогия). Москва: Изд-во НОРМА, 2001. С. 63. 5. *Инищакoв С.М.* Зарубежная криминология: учеб. пособ. Москва: Изд. группа Инфра-М - Норма, 1997. 374 с. URL: <http://legalportal.am/download/library/p175amahof1go058h6mhf7kvh3.pdf> 6. *Фененко А.В.* «Социология масс» Габриэля Тарда и её влияние на французскую консервативную мысль последней трети XIX века. URL: <http://www.hist.vsu.ru/cdh/Articles/06-03.htm> 7. *Тард Габриэль де.* Преступник и преступление [Текст]; Сравнительная преступность; Преступления толпы. Москва: Инфра-М, 2010. VII, [I], 389, [1] с. URL: <http://search.rsl.ru/ru/record/01007489413> 8. Там само. 9. Там само. 10. Там само. 11. *Тюгашев Е.А.* Криминологический оптимизм Г. Тарда // Вестник НГУ. Серия: Право. 2012. Т. 8, вып. 1. С.15-21. URL: <http://www.nsu.ru/xmlui/bitstream/handle/nsu/4217/02.pdf> 12. *Тард Габриэль де.* Преступник и преступление [Текст]; Сравнительная преступность; Преступления толпы. Москва: Инфра-М, 2010. VII, [I], 389, [1] с. URL: <http://search.rsl.ru/ru/record/01007489413>.

Tymoshenko Vira. The social essence of criminality and crime in the doctrine of Gabriel Tarde (From the history of political and legal research)

The article considers the doctrine of a French sociologist and criminologist Gabriel Tarde, one of the founders of subjective-psychological aspect in Western sociology. Being a supporter of sociological positivism, he viewed crime and criminality in a historical development, and in the interrelation with the evolution of the society and social relations, focusing attention on studying the criminal's personality and the reasons for crime. He emphasized that punishment consists in ensuring public safety, preventing crimes and offering social protection against them rather than in paying evil for evil, protecting law as a higher value or restoring the stability of law. The main criterion to take into account when achieving the goals of punishment is the criminal's personality.

Gabriel Tarde developed a social-psychological theory of socialization of a personality based on the 'laws of imitation' that he had substantiated. In the view of Gabriel Tarde, the powerful driving force on the basis of all activity within a society including criminality is imitation. The typical model of the social in Gabriel Tarde's doctrine is the interaction of two individuals, with one of them imitating the other. Gabriel Tarde studied logical and illogical ways of influence, and he established that a special role as influence channels belongs to such social processes and phenomena as fashion, religion, art, traditions, customs, morals, law, science and industry. In his view, social life was a changeable distribution of beliefs and wishes that are distributed through the above said channels. Accordingly, the law is nothing but another kind of human tendency for imitation.

Gabriel Tarde paid much attention to peculiarities of group behavior. He believed that the psychological unity of the crowd is primarily based on a physical contact and the personality is neutralized when in the crowd. According to him, the typical features of crowd members are egoism, faith, passion, a certain goal, "collective ambition", one-way imitability deprived of rationality, and irritability. Talking of increased tendency of the crowd to law-breaking, Gabriel Tarde doubted the crowd's right to perform supreme political government.

Gabriel Tarde concluded that criminality is determined by the social structure and is correspondent to it. In his opinion, no person is born to kill, burn or steal from another. Yet there are such things as a natural influence and a natural tendency that may result in a crime, as they are a form of social influence, and in criminality. A criminal is a social product as much as a natural one. This situation could be referred to as a kind of social experiment.

The article also analyzes Gabriel Tarde's thoughts about the regularities in the effects of civilization and revolution on criminality.

The issue of neutralizing criminality is also considered in the doctrine of Gabriel Tarde. He was rather skeptical of enlightenment theories that labor, overall well-being and education could be a preventive cure for crime. Gabriel Tarde saw the way to solving the problem of controlling criminality in extending human interaction and globalizing it. At the same time, he mentioned positive and constructive activities of the state as important conditions for criminality prevention framework.

Keywords: crime, criminality, imitation, society, crowd.